

Tercüme / Translation

Karyetü'l-Fâv (el-Fâv Köyü) “Mabetler Şehri”*

Abdurrahman et-Tayyib el-Ensarî - Salim b. Ahmed b. Tayran

Çev. Hakan Temir** - İbrahim Oğuzhan***

Özet

Güney Arabiřtan yazıtlarının Karyetü Zâti Kehl şeklinde bahsettiği, sakinlerinin şehrin güçlü olduğu günlerinde Karyetü'l-Hamra ya da Evzâtü'l-Cinân (cennet bahçelerin bulunduğu yer) olarak isimlendirdiği, günümüzde yöre halkının Karyetü'l-Fâv dediği yer, Vâdiyü'd-Devâsir'deki en önemli arkeolojik alanlardan biridir. Burası, Riyâd şehrinin yaklaşık 700 kilometre güneybatısında Negrân bölgesi yolunda bulunmaktadır. Mevcut konumundan dolayı Karye; Negrân ile Yemâme, Basra Körfezi ile Kuzey Arabiřtan şehirleri arasındaki bağlantı noktası olarak kabul edilir. Karye, boy olarak Tuvayk Dağları boyunca onun paralelinde en az üç keyl****, en olarak da bir keyl alanında uzanır. Böylelikle MÖ. IV. yüzyıldan MS. IV. yüzyıla kadar uzanan yaklaşık sekiz yüzyılı kapsayan altın çağında şehrin büyüklüğünü (hacmini) tasvir edebiliriz. Karye, Himyer krallarının saldırılarına maruz kalarak sekiz asır yaşadı. Ardından MS. 328'de Negrân'a giderek Mezhic kabilesinin başına geçen İmriülkays'ın saldırılarına maruz kaldı ve bir müddet sonra tamamen unutuldu. İşlâmiyet döneminde ise el-Hemdâni'nin Sıfâtü Cezîreti'l-Arab'ında yer alan kısa birkaç tanım haricinde kendisinden neredeyse hiç bahsedilmedi. Karye'nin Arap Yarımadası'nda güney ile kuzey, hatta doğu ile batı arasında ortada bulunması, gündelik hayatta farklı roller üstlenmesini sağladı. Belki de bunlardan en önemlisi, hayatın merkezine yerleşerek ona yön veren tapınakları ve anıtlarıyla temsil ettiği dinî konumudur. Öyle ki burasının adı Karye'nin her yerinde anılan, gücü ve hâkimiyeti elinde tutan bir mabutla özdeşleşti ve buraya gelen kervanların kutsalın himayesinde olduğu kabul edildi. Bu yüzden onun adını Lihyân, Kinde ve Himyer bedevîlerinin veya yanlışlıkla Semudik yazıtlar olarak adlandırılan kitabeler arasında rastlıyoruz. Bir de Safâ (انفصلا)

* Adûmâtû (Riyâd, Müessesetü Abdurrahman es-Südeyri, 2008:106-97) tarafından “قرية الغاوة مدينة المعابد” ismiyle yayımlanan çalışmanın tercüme izni alınmıştır.

** Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpařa Üniversitesi, İşlâm Tarihi Ana Bilim Dalı, h.temir@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-4142-6310.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., İşlâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, ibrahimoguzhan2020@gmail.com, orcid: 0000-0002-8304-8135.

**** Bir mesafe ölçüsü, birimi.

kabilelerinin bedevilerinden dolayı kendisinden haberdar oluyoruz. Karye, dini hoşgörüyü sahipti; öyle ki bir tapınakta Abtt (طبت), Ved, Şems, Kehl, el-Lât putu hatta Lihyânîlerin, Ârâmîlerin ve Nebâtîlerin putları da bir arada bulunmuştur. Kuzey ve güneyin putlarından oluşan bu dini karışım, Karye'nin Arap Yarımadası'nın her yerinden kabileleri çeken çeşitli mabutların merkezi olduğunu hayal etmemizi sağlayacaktır.

Abstract

Qaryat Dhu Kahl, as its name appears in southern texts, or Qaryat al-Hamraa or Dhat al-Jenan, as it was so named by its inhabitants during its high times of prosperity, or Qaryat al-Fau as it is now called by the people of the area, is one of the most important archaeological sites in Wadi al-Dowasir. Located some 700 km southwest of Riyadh on the road to the region of Najran, Qaryat had been a linking station between Najran, urban settlements of al-Yamamah, the Arabian Gulf, and the Northern part of the Arabian Peninsula. It spreads paralleling the Tweig mountainous range for about 3 km in length and 1 km in width. Accordingly, we may imagine the size of the town during its golden age which spanned some 8 centuries: 4th century BC through the 4th century AD. Throughout this long period, Qaryat withheld its ground in the face of Himyarite attacks and later the campaign of Imri'u al-Qais who passed the tribe of Mudh-hij, the rulers of Qaryat in 328 AD, while he was in his way to Najran. After that, Qaryat was left to oblivion, and one finds no mention of it during the Islamic Age, except for passing remarks included in the Sifat Jazerat al-Arab (characteristics of the Arabian Peninsula) by al-Hamadani. The geographical location of Qaryat in the middle between the South and the North, or yet between the East and the West had imposed on it certain roles to play in public life. Of these roles the most important was the religious capacity, temples and idols, which were widespread, testify to this fact. The town's very name was associated with a certain worshipped idol which was most powerful and influential throughout the area and imposed itself even on caravans: we find it in Lihyanite, Kindian, Himyarite (or what is wrongly called Thamudic) inscriptions, and even in those of the tribal people of Safa. Qaryat also seems to have enjoyed religious tolerance: we find one temple of Abtt, another of Athter wod, a third of Shams and Kahl, and al-Lat, in addition to worshipped Lihynite, Aramian, and Nabatean idols. This religious mixture of Northern and Southern worshipped gods leads us to believe that Qaryat was the seat of various religious worships, and thus various tribes and peoples are drawn to it from all parts of the Arabian Peninsula.

Giriş

Riyâd bölgesindeki Vâdiyü'd-Devâsir'deki en önemli arkeolojik alanlardan biri olan Karyetü'l-Fâv, Riyâd şehrinin yaklaşık 700 km güneybatısında, Negrân bölgesine giden yol üzerinde yer almaktadır. Böylece Karye, Negrân ile Yemâme şehirlerinin kalanı, Basra Körfezi ile Kuzey Arabistan arasındaki bağlantı noktası olarak kabul edilir.

Bu şehir, eski Güney Arabistan yazıtlarında Karyetü Zâti Kehl, güçlü olduğu dönemde bölge halkı tarafından Karyetü'l-Hamrâ veya Evzâtü'l-Cinân olarak isimlendirilen, şimdilerde ise Karyetü'l-Fâv olarak anılan yerdir. Karye'nin kalıntıları, mesafe olarak Haşm Tuvayk dağları boyunca onun paralelinde en az üç keyl, en olarak da bir keyl alanında uzanır. Böylelikle şehrin MÖ. IV. yüzyılından MS. IV. yüzyıla kadar süregelen altın çağındayken büyüklüğünü (hacmini) hayal edebiliriz. Karye, Sebe metinlerinin bahsettiği üzere Himyer ve Zû Reydân krallarının saldırılarına dayanarak II. yüzyılın sonundan III. yüzyıla kadar uzun bir süre ayakta kalmıştır. Nümarâ nakşında geçtiği üzere MS. 328'de Negrân'a giden İmruülkays, Karye'yi yöneten Mezhic kabilesini yendi. Daha sonra şehir tamamen unutuldu. İslâmiyet zamanında ise el-Hemdâni'nin *Sifâtü Cezîreti'l-Arab*'ında yer alan kısa pasaj haricinde ondan bahsedilmedi.

Karyetü'l-Fâv'ın önemi, sakinlerinin yaşamları ve diğer milletlerle olan temasları üzerinde büyük etkisi olan ticaret kervan yolu üzerindeki konumundan kaynaklanmaktadır. Karye'de gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, bu şehrin tedricen büyüdüğünü ve geliştiğini ortaya koymaktadır. Burası Arap Yarımadası'nın güneyinden Negrân üzerinden Basra Körfezi ve Mezopotamya'ya giden ticaret yolunun doğu kolunda kervanlar için bir geçiş noktasından önemli bir ticaret merkezine dönüşmüştür. Daha sonra da Arap Yarımadası'nın ortasında ekonomik, dinî, siyasî ve kültürel bir merkez ve Kinde Devleti'nin ilk çağında güçlü bir şehir olmuştur.

Karye'nin Arap Yarımadası'nda güney ile kuzey, hatta doğu ile batı arasında ortada bulunması, gündelik hayatta farklı roller oynamasını sağladı. Belki de bunlardan en önemlisi, hayatın örtüldüğü (dolu olduğu) tapınaklar, anıtlar ve kurban yerlerinin tanıklık ettiği dinî yönüdür. Öyle ki burasının adı, eski güney yazıtlarında Kehl mabuduyla beraber anılır. Karye, dini hoşgörüyü sahipti. Nitekim putlar arasında Abtt, Aşter-Vedd, Şems, Kehl ve Lât denen putların mabetlerini hatta Lihyânilerin, Ârâmîlerin ve Nebâtîlerin putlarını da buluyoruz. Kuzey ve Güney'in mabutlarından oluşan bu dini karışım, Karye'nin Arap Yarımadası'nın her yerinden kabileleri çeken çeşitli mabutların merkezi olduğunu fark etmemizi sağlıyor.

Yukarıda bahsedildiği gibi, Güney Arabistan'da müsned yazıtları, Karyetü'l-

Fâv'a Karyetü Zâti Kehl adını vermiştir. Bahsi geçen bu Kehl, Karye'nin her yerinde gücü ve hâkimiyeti olan puttur. Kehl'in adını; Tuvayk Dağı'nın kayalıkları, evlerin duvarları ile taş yazıtlar, çanak çömlek kapları, buhurdanlıklar, sikkeler, duvar resimleri ve başka birçok arkeolojik buluntunun üzerinde yazılı buluyoruz. Bir de mabut Kehl'in, kervan sahipleri üzerinde hâkimiyeti de söz konusuydu. Bu yüzden onu Lihyân, Kinde, Himyer bedevîlerinin veya yanlışlıkla Semudik yazıtlar olarak adlandırılan yazıtlar arasında ve hakeza Safâ kabilelerinin bedevîlerinde de görüyoruz.

Karyetü'r-Reis'in eski mabudunun tapınağı henüz bulunmamış olsa da Karye'de bulunan yazıtlar onun varlığını açıkça göstermektedir, onlardan birkaç tanesi şunlardır:

(F7-280) metni: Karye pazarındaki büyük kuyunun yıkıntısında bulunan bu yazıt, müsned alfabeyle dört satır olarak, kalın olmayan dikkörtgen sert bir kireçtaşı bloğu üzerinde yazılmıştır. İçeriği şöyledir:

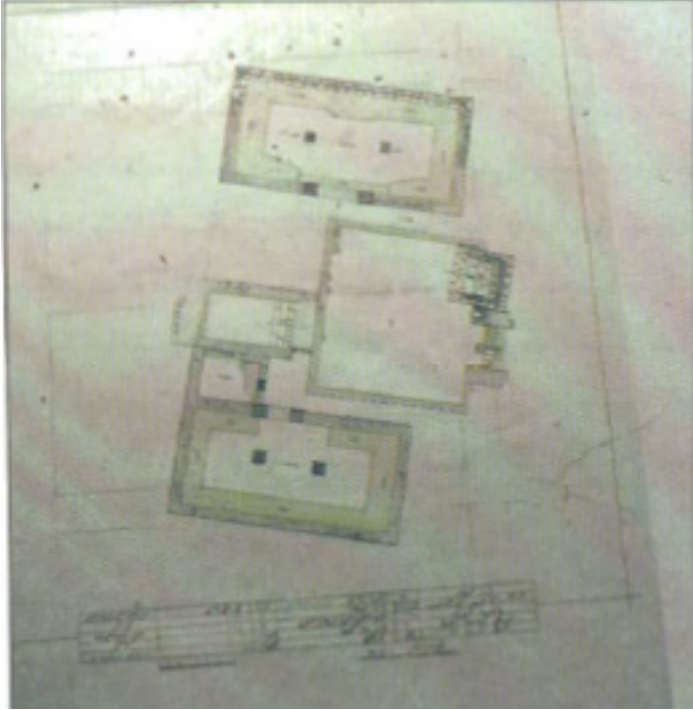
1. Ömer b. Kehlân, Âd ailesindedir. Kehl'in kâhinedir. İnşa eden ve kuruculardandır.
2. Kehl mabudunun evi el-Hamrâ Karyesi dinledi.
3. Onun için ve kullanacağı bir elbise ödül olarak verdi. Onun şehri (Karyedir).
4. Şehr Zâl büyükler içindi ve Müleyh (kabilesinden)

Bu metin, yazarının Talû Karyesi'nde Kehl evini (tapınağını) inşa edip yükselten kişi olduğunu ve o eve hizmetçilik yaptığını açıkça göstermektedir. Biz, bu tapınağın Karye'deki Kehl'in tek evi olup olmadığını bilmiyoruz.

Metin önemli olmasına rağmen içerikte Karye toplumunun bu tapınağın inşa sürecindeki rolü yer almaz. Yine inşaatında çalışarak ya da finanse ederek yapıya emeği geçen kişiler hakkında da bizlere yeterli bilgi verilmez.

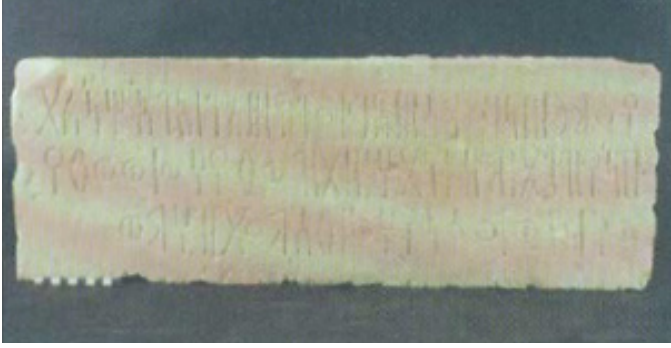

Resim 1: Sin Şems Tapınağı Öreni

Resim 2: Sin Şems Tapınağı Krokisi

İslâm'dan önce Araplar tarafından ibadet edilmeye devam edilen kuzey dışı putu Lât'ın [bir benzerinin] Karyetü'l-Fâv'da olduğu biliniyordu. Bu putun adı, Cermü'l-Lât, Zeydü'l-Lât vs. gibi birleşik özel isimlerde geçmiştir. Bunun yanında keşfedilen yazıtlar, Karye'de Lât putuna ibadet edenler için bir mizkanenin¹ varlığından açıkça bahsetmektedir, bu da ona ibadet edildiğini ve kutsal kabul edildiğini göstermektedir. Müsned hattıyla üç satırdan müteşekkil kitabe, Karye pazar alanında bulunmuş olup (F3-23) metninde şunlar yazmaktadır:

Resim 3: Pazar alanında bulunan Eski bir yazıt (F3-23).

- 1- Ya'mer b. Ams (kabilesinden) Ali ailesi (aşiretinden) el-Ahneke Banî
- 2- Lât'ın mizkanesi onun ve çocuklarının selameti için
- 3- Onun köleleri. Onları dinledim.

Her halükarda Karyetü'l-Fâv'da gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, onunla ilgili bir grup yazıtın yanı sıra üç tapınak ve bir mizkanenin keşfiyle sonuçlandı. İlk tapınak, pazarın karşısındaki bölgede yerleşim alanının kuzeybatısında ve birden fazla puta sahip olabilecek bir tapınağın kalıntıları olan Sin-Şems tapınağının arkasında yer almaktadır. Bu tapınak, kesme taştan yapılmış bir duvarla çevrili, dikdörtgen, açık bir harem (avludan) ibarettir. Güney tarafının ortasında, kuzey cephesi boyunca dört basamaktan oluşan bir merdivenle çıkıldığı, neredeyse kare şeklinde bir heykel (ana mabudu için kutsal bir oda veya ev) bulunmaktadır. Batısında ve hemen hemen paralelinde kare şekliyle daha küçük bir heykel, önünde dört basamaktan oluşan bir merdivenle yer almaktadır. Kutsal avlunun ortasında, ana heykelin hemen önünde taştan yapılmış kare biçiminde bir mizkane, batı tarafında ise farklı boyutlarda altı adet kare şeklinde sunak yer almaktadır. Mimari kanıtlar ve keşifler, binanın dinî bir hüviyete sahip

¹ Mizkane: zakn (çene) kelimesinden türetilmiş olabilir. Böylece çenenin değıdiği yere (secde ve ibadet yerine) Mizkane denilir.

olduğunu ve el-Ahvar putuna adanmış bir tapınak olduğunu doğrulamaktadır.

Bu tapınakta; el-Ahvar'ın putu, Lihyân'ın putu Zü Gâbe ile el-Makah, Aşter, Hevbes, Zât Hamîm (ya da Humeym) ve Zât Ba'den gibi Güney Arabistan'ın muhtelif putlardan bahseden müsned hattıyla yazılmış metinler bulunmuştur. Bu tapınağın yakınlarında bulunan (F6-645) yazıtı, Sebe' putları olan el-Makah, Aşter, Hevbes, Zât Hamîm (ya da Humeym) ve Zât Ba'den'in anıtlarının dikildiğinden bahsetmektedir. İbaresini şöyledir:

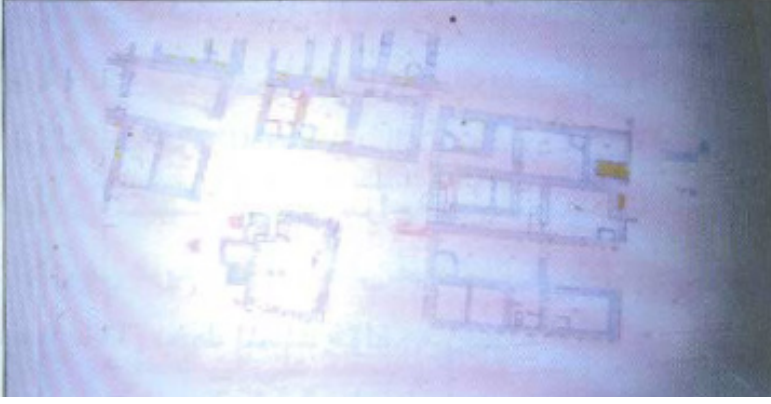
- 1- Şerh Ast b. Humme Ast
- 2- el-Müleyhî anıtı (anıt dikti)
- 3- el-Makah ve Aşter'in ve
- 4- Hevbes ve Zât
- 5- Hamîm (ya da Humeym) ve Zât
- 6- Ba'den

Tapınağın güney duvarının sonunda batı duvarı ile buluştuğu noktada bulunan ve her iki tarafı iyice cilalanmış dikdörtgen şekilli bir kumtaşı bloğu üzerine kazılmış temel bir metin olan (F6-262) kitabesi, Ahvar putu için tapınak inşa eden bir kişiden bahsetmektedir. Kitabede şöyle denmektedir:

Ebu Gavs, tapıtığı el-Ahvar putu için inşa etti. O da onu ve ondan sonra gelenleri de (ondan sonra gelecek olan onun neslini) dinledi.

Resim 4: Aşter Ved Tapınağı

Resim 5: es-Sekine Bölgesindeki Aşter Vedd Tapınağı Krokisi

Karyetü'l-Fâv'daki ikinci tapınak, el-Ahvar Tapınağı'nın doğusunda yer almaktadır ve sıvalı tuğla duvarla çevrili açık bir kutsal avlu alanı (harem) içermektedir. Kutsal alanın/avlunun kuzeydoğu zaviyesinin sağ tarafında doğuya doğru bir giriş ve kutsal alanın/avlunun kuzeydoğu köşesinin batı tarafında dört basamaktan müteşekkil merdivenli kare planlı bir platform bulunmaktadır. Kutsal alanın kuzeyinde ve güneyinde, her biri ortada iki kare sütun bulunan, taştan yapılmış iki büyük salon vardır. Ön avlunun batısında, önünde dikdörtgen bir platform bulunan taştan dikdörtgen bir oda (heykel) ve ardından odaya çıkan üç basamaklı bir başka iç kutsal alan mevcuttur. Bu odanın sonrasında, güneyde girişi olmayıp doğu cephesinde iki penceresi olan kesme taştan başka bir oda izlemektedir.

Keşfedilen yazıtların yanı sıra bu yapının (evin) mimari kalıntılarından çıkarılan kanıtlar, binanın dini nitelikte olduğu ve iki mimari aşamadan geçtiğini ortaya koymaktadır. İlk aşamada Sîn Zû Elim başta olmak üzere Hadramî putlarına, ikinci aşamada ise Şems putuna adanmıştır. Bu yapının mimari aşamalarından birinde, içerisinde kireçtaşı üzerine müsned alfabetiyle yazılmış ve özellikle de mabutları Sîn ile Şems'in ev sahipliği yaptığı çeşitli putların adlarından söz edilen yazıtlar bulunmuştur. Bu yazıtlar arasında tapınağın orta avlusunun güneybatı köşesinde bulunan, sert kireçtaşı parçasına yazılmış, düzensiz şekilli, cilalı yüzeyli, dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış ve girintili oymayla üzerine üç satırlık el yazısı ile yazılmış bir kitabe bulunmuştur (F8-272). Bunun üzerinde Sîn / Zû Elîm şeklinde iki kelimedenden oluşan bir satır yer almaktadır. İki kelimeyi çerçevenin en üstüne yerleştirmek metnin içeriğinin bir özeti olarak buradan da konunun mabut Sîn'e bir takdim olduğu anlaşılabilir.

Metinden anlaşılan şunlardır:

1- Sîn Zû Elim

- 2- Mersed b. Re'b Hadim (hizmetçi) Ailesi kral Yede' Eb
- 3- Hadramevt, Sîn Zû Elîm için bir mensibe (anıt) inşa etti.
- 4- Karye'de Zât Mûtrim (tek olan güneş) ve Aşter Hasulem için

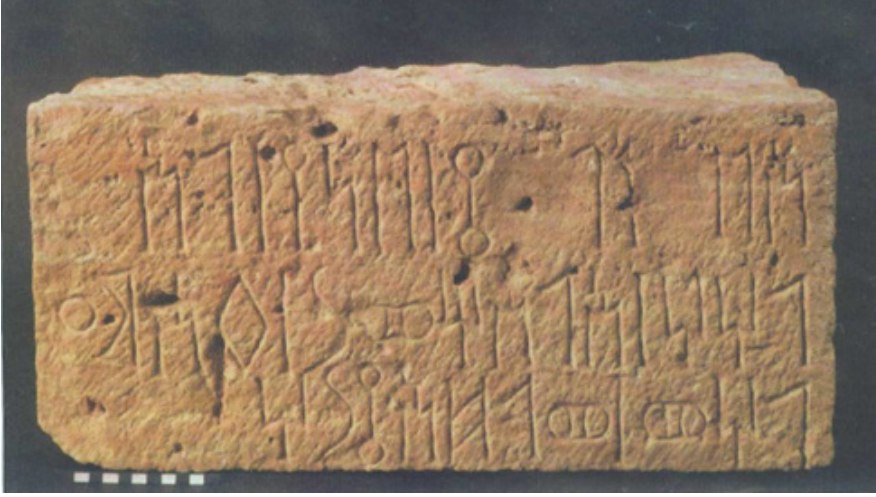
Hadramî kral Yede' Eb'nin hizmetkârlarından veya tebaalarından biri olan bu metnin yazarı, Sîn Zû Elîm, Zât Mûtrim ve Aşter Hasulem putları için Karyetü'l-Fâv'da bir anıt diktiğinden bahsetmektedir. Burada Karye'de yaygın olan dini hoşgörüyü görmekteyiz. Öyle ki; Main ve Kinde'nin putları olan Ved ve Kehl'in tapınaklarının bulunduğu bir zamanda ve aynı dönemde Hadramevt, uluhiyet attettikleri Sîn için bir anıt dikmiştir. Bu durum Karye'nin dini önemi hakkında bizlere fikir vermektedir.

Resim 6: Mizkane Abt

Bir başka metin (F8-285), orta avlunun arkasında yer alan Sîn-Şems Tapınağı'nı bakan alanın batı ucunda bulunmuştur. Bu metin, Karyetü'l-Fâv'daki önemli kurucu (ana) metinlerden biri olarak kabul edilmiştir ve kalın, dikdörtgen, pek çok yeri dövülmeye maruz kalmış bir kumtaşı bloğu üzerine yazılmıştır. Kitabenin yarı cilalı bir yüzeyinde, (el-Hamrâ) Köyü'nde Zi-Merin (kabilesinin) putu Şems'in temelini atıldığı ve kutsal avlu, mizkane, ev dayanağının inşaatına başlandığını kaydeden müsned alfabesiyle yazılmış beş satırlık bir yazıt nakşedilmiştir. Bu metin şunları belirtir:

- 1- Şems'in rahibi Sa'dem b. Deba inşa etti
- 2- Ve kutsal avlu, mizkane ve ev kurdu (ya da binasına ek yaptı)
- 3- Onun mabudu Şems'in selameti için (ya da tamamlanması ve yerine getirilmesi için) onun tahtı (oturağı)
- 4- el-Hamrâ Karyesi'nde Zi-Merin'in putu Mahrem Şems'in kutsal avlusu
- 5-

Resim 7: Nakış 6- 262 Yazıtı.

Bu metinden, Karye'nin ilk dönemlerinden itibaren bilinen ve Dadân'da (el-Ulâ) Lihyân kabileleri içinde yaşayan gruplardan biri olan Merin (Zü Merin) kabilesi, metnin yazarı rahip Sa'dem'i putların herhangi bir özelliği ile tanımlanmamış olan Şems için tapınak inşa etmesi için görevlendirmiş olabilir.

Karyetü'l-Fâv'daki üçüncü mabet, kutsal alanı temsil eden dikdörtgen bir iç avludan oluşan, yumuşak tuğladan bir duvarla çevrili olan Aşter-Ved Tapınağı'dır. Avlunun içinde bir dinlenme yeri veya platforma giden dört basamaklı bir merdiven vardır. Bunun sonunda tek basamaklı, heykel kapısının eşliğinin altında küçük bir eşige götüren bir merdiven vardır. Merdivenlerin iki yanı taştan bir omuz ile çevrilidir. Platformun ardında kutsal oda veya tapınak gelir. Orası, dıştan iyi kesilmiş, masif kireçtaştan yapılmış duvarları olan dikdörtgen bir odadır.

Kutsal odanın doğu tarafında iki taş sütunla çevrili bir girişi vardır, bunun üzerinde de iki parçadan oluşan, üzerinde müsned alfabetiyle yazılmış bir nakış bulunan pervazlar vardır. Bu tapınak, son derece tutarlı mimari kalıntıları, uyumlu planı ve heykel yapısının şekli, mimari dekorasyonu, yazıtları ve nadir buluntuları ile Karye'de keşfedilen diğer tapınlardan ayrılmaktadır. Bu tapınlarda bulunan yazıtlardan, tapınağın mabut Aşter Zü Kabd'a daha sonra mabut Ved'e adandığı anlaşılmaktadır.

Tapınak odasına giden merdivenlerin üst cephesini temsil eden bir grup cilalı taştan oluşan tapınağın kuzey cephesinde (F8-299,300) metni yer almaktadır. Bu yazıt, girintili müsned alfabeti ile kaleme alınmış olup dokuz satırdan oluşur. Anlamı şu şekildedir:

1- Zeyd-Ved, Veden Eb, Vededem ve Mesa'dem, Teym Menât ailesi Meram (Men) oğullarıdır. Onlar, davete icabet ettiler.

2- Kral'ın suali (dileği), Karye'deki Cenne'de (kutsal alan) Aşter Zü Kabd'a ve Main putuna inşa etmeleri ve sunmalarıdır.

3- el-Hamrâ, evinin önünde seçilmiş taşlardan mizkane (merdivenler ve iki omuz), mizkane üzerinde de iki dağ keçisi ve adaklar vardır.

4- Ve evinin (üzerine) bronz adak tabletlerini ve kırmızı taş adak tabletlerini sabitledi.

5- Ellerinin yaptıkları, emanetleri ona verdikleri ve korumasını istedikleri, Aşter Zü-Kabd ve Kehl'dir. Onların mizkanesi ve sunuları.

6- Bu metinde (herhangi bir kişiden) yazdıkları, onları yok eder ve yerlerinin kaldığı sürece yerlerinden çıkarır.

7- Yer ve gök; güçlü olan Aşter'e ve Main'in putuna kendilerini emanet ettikleri gibi

8- Çocukları ve mallarını da. Onları tadını çıkaracakları bir ödül ile ödüllendirmek için. Ve Rah, bina ve takdim

9- Baharın başında büyük (El döneminde) Müleyh kabilesinden aile, [bundan] zevk alır. Onu Arş Bin Şen' (Şâni') yazdı.

Bu metin, Teym Menât'ın ailesinden Maramoğullarından bir grup insanın mabut Aşter Zü Kabd ve Main putu için bir taş mizkane inşa ettiğini anlatmaktadır. Onlar, Aşter'e ve Kehl'e minarelerini, adaklarını ve bu metinde yazdıklarını emanet etmişlerdir (veya mabudun koruması altına aldılar). Bununla beraber kendilerini, çocuklarını ve mallarını Aşter Zü Kabd'a ve Main mabuduna emanet ettiler.

Aşter-Ved tapınağının duvarına asılan ve dört köşesine çivilerle tutturulmuş biraz kalın dikdörtgen bir metal levha üzerinde kabartmalı müsned alfabetiyle on dokuz satırdan oluşan (F8-271) metni yazılmıştır. Bu metin, Karyetü'l-Hamrâ'daki Cenne'de farklı kabilelere mensup bir grup insan tarafından Aşter Zü Kabd başta olmak üzere Main putlarına bir adağın sunulduğunu kaydetmektedir. Adağı sunanlar, putlarından dileklerinin yerine getirilmesini ve ödüllendirilmelerini istemektedirler. Metnin içeriği şöyledir:

1- Hamiye ve onun oğlu Sadkam (Sadık)

2- Kubbe ve Ma'di Kerb kabilelerinden

3- Müleyh kabilesinden, Cene'm de Gazirem (Gazir) kabilesinden

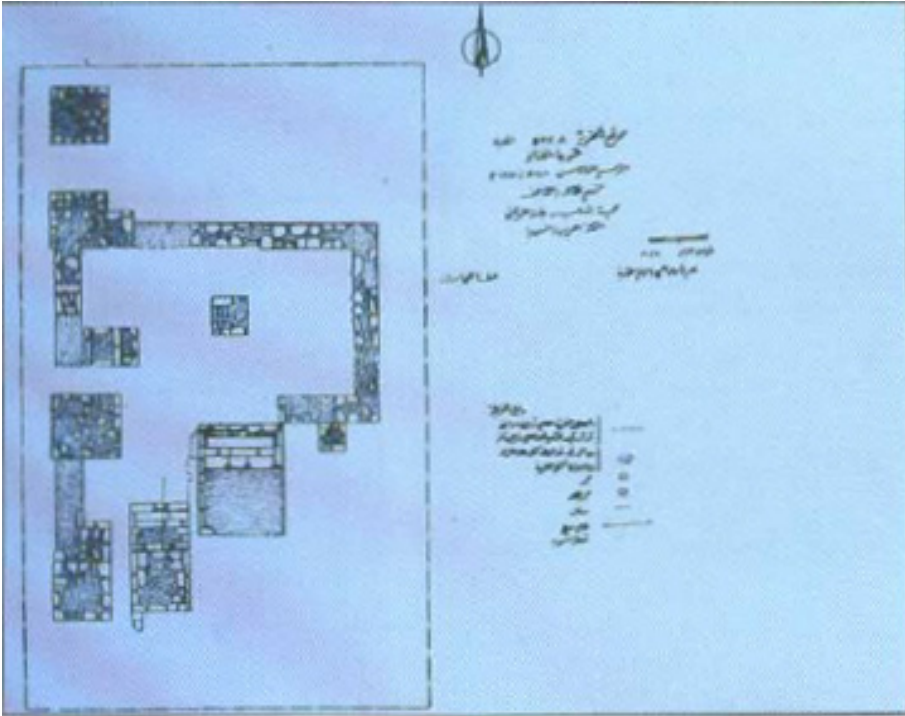
4- Ve Bahr Bahr da ... kabilesinden

5- Hasber. Zeyd ve Zeydü-l-Lât

6- Ve Ma'd Merin ailesi

Resim 8: el-Ahvar tapınağının genel çizelgesi (fotodaki)

Resim 9: el-Ahver Tapınağının Krokisi

- 7- Ve Esed (ve Abtal) ve Hadem (hizmetçiler) (yöneldiler)
- 8- Onlarla beraber kuzeyden (Şam'dan)
- 9- el-Hamrâ Karyesi'ne Aşter Zü-Kabd'a sundular
- 10- Vedem Şehren (el-Kamer/Ay)
- 11- Ve Nkrah Şeymen ve Aşter
- 12- Zi Yehrak ve Aşter Ba'l
- 13- Hadese (oldu) ve Main putlarının hepsi
- 14- Ved evinde sunular
- 15- al-Hamrâ Karyesi'nde Cenne'de
- 16- İki hediye ve mabuttan isteği
- 17- Savaşta ganimet ettikleri mücevheratların kabulü için
- 18- Mabut onları dinlesin (dileklerini yerine getirsin) ve onlara sevap versin
- 19- Tadını çıkaracakları (nimet içinde kalacakları) bir sevap

Yerleşim bölgesinin batı kesiminde, bir Mastaba² şeklinde, güzelce kesilmiş masif bir kireçtaşı bina keşfedilmiştir. Yapıya, önünde boğa başı biçiminde oluklu bir sunakla biten merdivenle çıkılmaktadır. Bu yapı, mizkanenin doğu duvarının taş sıralarından birine yerleştirilmiş kumtaşı bloğu üzerine yazılan (F15-87) metninde anlatılanlara göre tarihinin ilk aşamasında Karye sakinlerinden Ba'î Ailesi, Sebi Ailesi, Netin Ailesi ve Cebel Ailesi tarafından yaptırılan yerel put Abat için bir minare olarak kabul edilmiştir. Metin, girintili müsned alfabesiyle yazılmış ve dört satırdan oluşmaktadır. İlk satırındaki harflerin bir kısmı yıpranmıştır. Abat putu için yapılan mizkanenin yapımı kaydedilmiş olup içeriği şöyledir:

- 1- (Kavmin) beyleri, Ba'î Ailesi, Sebi Ailesi'nden
- 2- Ve Netin Ailesi ve Cebel Ailesi. Onlar kurdular ve temel attılar.
- 3- Onların Abat putu için kireçtaşı(kalkerli) bir mizkane
- 4- Onları dinledi (onlara cevap verdi). Yazan ya da inşa eden, Şen' (ya da Şâni') ve onun oğlu Arş'tır.

Karyetü'l-Fâv'daki arkeolojik araştırmalar, büyük bir yazıt grubunu ortaya çıkarmıştır. Bu yazıt grubu sayesinde Karyetü'l-Fâv ile Nebâtiler, Lihyânlılar ve Filistin'deki Gazze şehir krallıkları gibi bazı eski [Kuzey] Arabistan krallıkları

2 Antik Mısır uygarlığında, toprak altına gömülen ölülerin anısına, mezarın hemen üstüne kurulan tepesi düz odacık (Çev).

arasında var olan ilişkileri tespit edilmiştir. Yapılan ticaret, Karyetü'l-Fâv'a Ârâmî ve Nebâti alfabetini götürmüştür ki aynı zamanda hem müsned hem de Nebâti alfabetiyle yazılmış iki alfabeli metinler keşfedilmiştir. Buna ek olarak, yerleşim birimlerinin bazı odalarındaki duvarlarda Nebâti kalemi bulunan karalamalar bulunmuştur. Kireçtaşı tortul kayadan yapılmış yarı dikdörtgen, daha sonra kapı eşiği olarak kullanılan bir mezar taşı üzerinde (F13-41) metnini buluruz. Bu metin, üçü müsned alfabeti ve biri Nebâti alfabeti olmak üzere dört satırdan oluşup Bebe kabilesinden iki kişi için yapılmış bir mezar stelidir. Yazıtın içeriği şu şekildedir:

1- Evre ve Saadi'nin aynı (Mezarı)

2- Ailesi (kabilesinden) Suaydan'ın oğulları

3- Bebe

Yerleşim bölgesinde bulunan, dikdörtgen şeklindeki sert bir tortul taş üzerine yazılmış, erken ikinci aşamada mezar taşı olarak kullanılmış ve daha sonra geç ikinci aşamadaki yapılarda kapı eşiği olarak kullanılan (F13-43) metnidir. Müsned alfabeti ile iki satır, Nebâti alfabeti ile bir satır bulunmaktadır. İçeriği şu şekildedir:

S a d l h / b n / t e m ş m s / n b t e n / b n e

A n f s / a b h / v a m h / v h l h /

Nebâti olan Teym Şems oğlu Saad Leh oğulları

Babasının, amcasının ve dayısının mezarları

Resim 10: (F8-272) Yazıtı.

Resim 11: (F8-299,300) Yazıtı.

Buna ek olarak, Karye’de, müsned alfabesiyle ve kuzey Arapça lehçesiyle yazılmış, Lihyânî putu Zü-Gaybe (veya Zü-Gâbe) ve diğer Lihyânî putlarından bahseden metinler bulunmuştur. Bu, Karyetü’l-Fâv’da Lihyânî göçmen bir topluluğunun bulunduğu açıklamaktadır. Aşter-Ved tapınağının avlusunda, sert kireçtaşı bloğu, neredeyse dikdörtgen şeklinde, yedi satırdan müteşekkil (F8 - 303) metni bulunmuştur. İlk satırda Lihyânî dilinde üç tane harf vardır. Kalan satırlar ise müsned alfabesiyle yazılmıştır. Araları da düz yatay çizgilerle ayrılan metnin içeriği şöyledir:

- 1- Ze, be, ha
- 2- Zeyd İl İbn
- 3- Hasbar (kabilesinden) Nahı’
- 4- Yenilikler yaptı ve Zü-Gâbe (mabudu) için bir mansıbe (anıt) inşa etti.
- 5- Dadân (el-Ulâ) mabudu kabul etsin
- 6- Ondan ve çocuğun(dan) (çocuklarından)

Bu metinde yazarın Dadân (el-Ulâ) mabudu ifadesini kullandığını görürüz. Bu da metnin kuzeyden ve Lihyânî dilinde olduğunu göstermektedir. Özellikle bu durum; üç Lihyânî putu olan Zü-Gaybe, Betet ve Harac’a delalet eden “Ze, Be ve

Ha” sembolünün varlığıyla daha çok anlaşılır. Ayrıca “hahdes” yerine “sahdes” ve “veledh” yerine “veledes” kelimelerindeki Mainik olan Sin lehçesinin kalıntılarını da görmekteyiz.

el-Ahvar Tapınağının yakınlarında arkeolojik araştırmalar yapan uzmanlar, müned alfabetiyle yazılmış beş satırdan oluşan (F13-109) metnini bulmuşlardır. Metnin altıncı satırında Lihyânî dilindeki Zâl harfi de yer almaktadır. Bu metin, bir sert kireçtaşı parçası üzerinde, uyumsuz (düzensiz) olarak, neredeyse üçgen şeklinde yazılmıştır. Ön yüzeyi yatay çizgiler halinde altı çizgi ile çizilmiştir. Metin, Zü-Gâbe, Betet ve Harac Lihyânî putları için bir sunak veya anıt yapmaktan bahsetmektedir.

1-2- Ye'vas İl Merin (Kabilesinden) ... için kuruldu

3- Zü-Gaybe ve Betet

4- Ve Harac

5- Sunak

6- Ze (Zü-Gaybe isminin birinci harfi olan Lihyânî dilindeki Zâl harfidir).

Burada, kuzey Merin kabilesinden olan metnin yazarı Ye'vas İl'in, “Ze, Be ve Ha” veya “Ha, Ze, Be” kelimesini koymadığını, ancak Lihyânî putlarının en büyüğü olan Zü-Gaybe'nin simgesi olan Zâl harfini yalnızca kullandığını görürüz. Ayrıca (Lihyânî alfabetiyle yazılmış) “Ze, Be ve Ha”nın Lihyânî mabutları Zü-Gaybe, Betet ve Harac'ın adlarının kısaltması veya ilk harfleri olduğunu keşfettik. Bu da sadece Lihyânî metinlerin sahip olduğu bir gelenektir. bkz. (F8-303) metni.

Karyetü'l-Fâv'da bulunan yazıtlar sayesinde Akdeniz'in güneydoğusundaki Güney Filistin kıyısındaki meşhur şehir olan Gazze ile Karye arasında ticari bağlantıların olduğunu öğrendik. Main yazıtlarında bu şehirden çokça bahsedilmiştir. Bunun yanında Güney Arabistan'dan gelen Lübân (Buhur) Yolu'nun son durağını teşkil ediyordu. Karye'de, Bizans döneminde Gazze sikkelerinde sembolü (M harfi) bulunan Gazze putu Merne (veya Mernas) için bir sunak inşa edildiğinden bahseden metin bulunmuştur.

Resim 12: (F13-43) Yazıtı.

Bu metin (F14-14) mizkanelerin dibinde Aşter-Vedd tapınağının kuzeyinde bulunan düzensiz şekilli, sert bir tortul taş üzerine beş satır olarak müsned alfabesiyle yazılmıştır. Beş satırdan oluşan metnin son satırı, Gazze şehir putu Merne'nin sembolü olarak Arâmice yazılan Mim harfinden oluşmaktadır. Metin şu şekildedir:

- 1- Yeşrah İl (kabilesinden)
- 2- Hebrar inşa etti (ayağa kaldırdı, kurdu)
- 3- Merin (putunun) sunağı
- 4- Gazze mabudu
- 5- M: Merne

Yukarıda bahsedilenlerden, Kuzey ve Güney'in mabutlarından oluşan bu dini karışımın mevcudiyeti nedeniyle ve onun konumunun Arap Yarımadası'nın güneyi ile kuzeyi ve doğusunu dolayısıyla Şam beldeleri ve iki nehir arasındaki beldeleri (Irak'ı) birbirine bağlayan ticaret yolu üzerinde olması nedeniyle Karyetü'l-Fâv'ın dini hoşgörüyü sahip olduğu bize açık bir şekilde görünüyor. Bu ticari şehrin toplum yaşantısında dini yönünün önemi, Karyetü'l-Fâv yazıtlarının hem yerel hem de dışarıdan getirilen çeşitli putlar ve onlara sunulan kurbanlar hakkında bizlere bilgi vermesinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak ister yerel halktan ister orada yaşayan yabancı topluluklar tarafından çeşitli tapınakların kurulması, mizkanelerin inşa edilmesi, sunak ve anıtların dikilmesi gibi bütün bunlar; Karyetü'l-Fâv'ın Arap Yarımadası'nın güneyi ile kuzeyinin yanı sıra komşu bölgelerdeki medeniyetlerle iletişim kurulmasında ve kültür alışverişinde bulunulmasında önemli bir rol oynadığını doğrulamaktadır.

Kaynakça

Abdurrahman et-Tayyib el-Ensari, *Karyetü'l-Fâv Suretün li'l-Hadarâti'l-Arabiyyeti k able'l-İslâm fi'l Memleketi'l Arabiyyeti's- Suudiyye*, Riyâd: Câmiatü Riyâd, 1402/1982.

Abdurrahman et-Tayyib el-Ensari vd., *Âsârü Mintikatü'r-Riyâd*, Silsiletü Âsâri'l-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye 10, Riyâd: Vizârütü'l- Meârif, 1423/2003.

Hemdâni, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed b. Ya'kûb, *Sıfâtü Cezîreti'l-Arâb*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva', Riyâd: Dâru'l-Meyâme, 1397/1977.

Mütercim İlavesi (İleri Okuma Listesi)

Aras, Ömer. *Kinde Kabilesi*. Kahramanmaraş: Samer, 2019.

Kelpetin, Mahmut. *İslam Öncesi Güney ve Kuzey Arabistan*. İstanbul: Kuramer, 2021.

Ortakçı, Halil. *Câhiliye'den Emevîlerin Sonuna Kadar Yemen*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Ortakçı, Halil. "Himyeriler (M.Ö. 115- M.S. 525)". *İslâm Tarihi Araştırmaları Dergisi* / 2 (Aralık 2017): 92-124 .

Ortakçı, Halil. *İslâmiyet'in Doğuşuna Kadar Himyeriler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.